

DESPRÉS DE LA PAU

RUANDA

UN PROJECTE DE:

'DESPRÉS DE LA PAU': SET CASOS A LA RECERCA DE LA PAU

---

*“S'inicia una treva, un alto el foc, es redacta i es firma un acord.
Hi ha un sospir d'alleujament. I perplexitat.
La paraula pau l'utilitzen tant els ingenus que confonen
l'absència de violència directa amb la pau i no comprenen que
la feina de fer i construir la pau està a punt de començar com els menys
ingenus que ho saben i no volen que aquesta feina comenci.”*

Johan Galtung

L'any 1995 la massacre d'Srebrenica durant la guerra dels Balcans va acabar amb més de 8.000 bosnians musulmans morts en la pitjor matança en sòl europeu des de la Segona Guerra Mundial. Un any abans, el genocidi de tutsis i hutus moderats a Ruanda va causar uns 800.000 morts. Entre 1975 i 1990, la guerra civil del Líban va deixar més de 100.000 morts i un país destruït i dividit. A finals dels anys setanta i principis dels vuitanta, la dictadura argentina va estendre el terror i va assassinar i fer desaparèixer milers de persones, de les quals 30.000 continuen sense aparèixer. Aquests països i d'altres, que han patit en les darreres dècades situacions violentes extremadament cruentes, viuen avui oficialment en pau. Però, han aconseguit tornar a viure junts víctimes i victimaris, els d'un bàndol i els de l'altre, els antics enemics? I si ho han fet, com?

La sèrie de documentals *Després de la Pau. Bòsnia, Argentina, Ruanda, Sud-àfrica, Líban, Cambodja* pretén explicar i confrontar els diferents camins cap a la pau que han emprès aquests països. Una pau entesa no només com l'absència de guerra, sinó de forma global, una pau positiva en què no existeix la violència directa però tampoc la violència estructural i cultural. En massa ocasions, es considera que ha arribat la pau a un territori quan se signen els acords o finalitza la guerra i la violència directa, però continuen existint les causes que van desembocar en el conflicte i els diferents grups encara emeten discursos que alimenten l'odi, la venjança i la manca de reconciliació.

Volem conèixer els processos empresos per comunitats diferents políticament, culturalment i religiosament. El repte que ens plantejem és fer una anàlisi comparativa basada en quatre eixos bàsics per a la reconciliació en el marc d'un procés de pau: veritat, perdó, justícia i reparació. Volem comparar com es desenvolupen els processos de pau segons la realitat política del país i la idiosincràsia de la seva població (cultura, costums, creences, sistema judicial, rituals practicats, gestió dels conflictes i elaboració de dols, etc.). Descobrir quines *altres maneres de fer* existeixen a més de les establertes pels grans organismes internacionals, que sovint segueixen les premisses occidentals, i valorar si no és més eficaç adaptar les accions al terreny en què s'està treballant.

Experts, víctimes i victimaris d'aquests països així com especialistes de Catalunya i l'Estat espanyol respondran qüestions com ara: què succeeix amb les víctimes quan es dona per acabada una guerra? Quines són les iniciatives psicosocials que es duen a terme per esborrar les seqüeles de la guerra i el patiment? Arriba la pau a un territori després d'una signatura en els documents oficials o d'una encaixada de mans entre dirigents que sovint han restat distants als fets i no han patit com la població? Com poden perdonar les víctimes d'un poble massacrada sinó s'han dut a terme polítiques de reconeixement i reparació? Quins aspectes emocionals i psicològics contempla la resolució de conflictes i la reconciliació quan, per exemple, ni tan sols es poden trobar els cadàvers dels éssers estimats i existeix el risc d'un dol congelat?

L'objectiu de la sèrie documental, per tant, és investigar la situació actual a Bòsnia, Ruanda, Sud-àfrica, Argentina, Líban i Cambodja, països que van patir cruentes guerres i violències massives en l'últim quart del segle XX. Descobrir si s'hi han fet bons projectes de reconstrucció i rehabilitació postbèlica –tant materials, palpables, com emocionals, psicològics i socials, incidint especialment en els efectes no visibles de les guerres-. Farem un viatge per aquests indrets per conèixer com ha quedat el país després que el món s'hagi oblidat d'ells una vegada va desaparèixer el focus mediàtic. Poques dècades després, algunes d'aquelles víctimes viuen encara com a refugiades o com a desplaçades, per por a tornar al lloc d'origen per les represàlies; milers de morts encara no han estat trobats ni enterrats.

RUANDA

*“Un día, volviendo a Kigali desde el Sur [...] le pregunté a Joseph, el hombre que me llevaba, si los ruandeses se dan cuenta de lo precioso que es su país. - ¿Precioso?-dijo. -¿Eso piensa? ¿Después de todo lo que ha pasado aquí? La gente no es buena. Si la gente fuese buena, el país podría estar bien –opinó, añadiendo que le habían matado a su hermano y a su hermana. Luego chasqueó la lengua y dijo: El país está vacío. ¡Vacío!”
Philip Gourevitch, Queremos informarle...*

INTRODUCCIÓ

Ruanda va experimentar el pitjor genocidi de l'Àfrica en temps moderns. 800.000 persones -les xifres actuals del govern ruandès parlen de 937.000- van ser assassinades en menys de cent dies, a una velocitat impressionant, que va superar la de l'Holocaust nazi. Genocidi comès pels extremistes hutus contra els tutsis. També van morir desenes de milers d'hutus, solidaris, amics, o simplement partidaris de la pau, el diàleg, la reconciliació o la democràcia.

Ruanda és un petit país de l'Àfrica central de 26.338 quilòmetres quadrats. Està poblat per tres comunitats de desigual pes demogràfic: 1% de twa, 14% de tutsi i 85% d'hutus, que comparteixen la mateixa llengua, gairebé la mateixa cultura i viuen, des de fa segles, en un mateix territori. El país, que havia viscut diversos conflictes durant la descolonització, va ser oblidat per Occident fins el genocidi de 1994. Aleshores, milers de periodistes van desembarcar-hi per narrar la violència i poc després que la situació s'estabilitzés –amb una pau extremadament fràgil- van marxar deixant el país en el silenci. Per això, *Després de la Pau* vol tornar a Ruanda a posar el focus sobre la realitat actual del país i sobre com funciona la seva pau oficial.

EL CONFLICTE RUANDÈS I LA SEVA RESOLUCIÓ

La colonització belga va institucionalitzar les diferències socials entre tutsis i hutus a Ruanda, dues comunitats que fins llavors havien conviscut en pau. L'administració del país europeu va posar en pràctica un perillós joc d'equilibri per imposar el seu domini i va afavorir la minoria tutsi, membres de la qual van ocupar posicions de poder. Amb la independència (1962), van sorgir els enfrontaments entre comunitats i bona part dels tutsis van abandonar Ruanda. L'ascens al poder del general hutu Juvenal Habyarimana el 1973 després d'un cop d'estat, va marcar un punt de no retorn amb una política segregacionista sustentada en la revenja. L'oposició tutsi al règim militar, recolzat entre d'altres per França, es va reorganitzar a Uganda al voltant del Front Patriòtic Ruandès (FPR), organització que va envair Ruanda el 1990. Tot i la signatura dels acords de pau d'Arusha de 1993, el conflicte va restar latent.

L'Hutu Power, moviment extremista, va servir-se llavors dels mitjans de l'estat, com la Ràdio Televisió Lliure dels Mil Turons, per fomentar sense subtilesa la violència contra la comunitat tutsi. L'assassinat del president Habyarimana, encara no esclarit, va marcar l'inici del genocidi. En tan sols uns 100 dies, aproximadament 800.000 tutsis i hutus moderats van morir a mans de les milícies *interhamwe*. La comunitat internacional va obviar els senyals que indicaven que s'estava preparant una matança a gran escala i no va fer res per impedir-la. La (no) intervenció de les Nacions Unides va ser pèssima, cometent un error darrere l'altre i deixant les víctimes sense protecció, només reaccionant quan es temia per la vida dels occidentals.

S'ha dit sovint que la violència va tenir una arrel merament ètnica, però cal fer palès que les arrels de la tragèdia ruandesa no van ser només ètniques sinó també polítiques. Això no ens pot fer oblidar la importància de l'arrelat sentit de pertinença ètnica –hutu i tutsi- ni les tensions, desconfiances i conflictes intercomunitaris passats i presents. No obstant, la lluita pel poder polític i econòmic per part de les elits del país és un dels factors fonamentals del genocidi posterior: partits polítics i elits econòmiques van instrumentalitzar políticament l'explotació i l'exacerbació del sentiment identitari per a fer-se amb el poder i/o conservar-lo.

La societat civil ruandesa viu des de llavors traumatitzada. Les seqüeles i la crueta de la violència d'aquells dies es troben avui per tot Ruanda: memorials, persones amputades, famílies destruïdes... El Tribunal Internacional per a Ruanda, amb seu a Tanzània, ha jutjat i condemnat desenes de responsables de crims contra la Humanitat i genocidi. A més, ens els darrers cinc anys, els tribunals populars ruandesos, anomenats *gacaca*, han jutjat a més d'un milió de persones.

Actualment, el país està governat pel tutsi Paul Kagame del FPR, personatge polèmic i acusat d'organitzar la revenja contra els hutus. El govern actual ruandès aixeca suspicàcies i acusacions de poc democràtic. El dia 20 de juliol de 1994, l'FPR va proclamar, un cop controlaren la capital, Kigali, la fi de la guerra a Ruanda. La tasca governamental per esborrar les ferides del genocidi va consistir, entre d'altres, en fer un nou himne i una nova bandera o afavorir els judicis del Tribunal Internacional. El govern Kagame, però, ha estat acusat pels observadors europeus d'organitzar les eleccions -legislatives i presidencials- de forma fraudulenta. Les presons de Ruanda, segons diverses ONG, continuen plenes d'hutus sense càrrecs, i amb denúncies per patiment de tortures. Tot i que ja han passat 17 anys des del genocidi, tot indica que no hi ha encara una veritable pau al país.

JUSTICIA INTERNACIONAL I 'GACACA'

L'any 1994, mitjançant la resolució 955 del Consell de Seguretat de les Nacions Unides, es va crear el Tribunal Penal Internacional per a Ruanda (TPIR), establert a Arusha (Tanzània). El TPIR es va constituir per jutjar els presumptes responsables de genocidi i d'altres violacions greus del dret internacional humanitari comeses al territori de Ruanda, així com de ciutadans ruandesos presumptes responsables d'aquests actes al territori d'estats veïns entre l'1 de gener de 1994 i el 31 de desembre de 1994.

El primer judici es va celebrar el gener de 1997 i entre les sentències més sonades hi ha la cadena perpètua del Primer Ministre durant el genocidi, Jean Kambanda o el 'Media Case', en què es va examinar la responsabilitat dels mitjans de comunicació.

El TPIR, però, no és l'únic estament judicial existent, ja que el sistema que s'ha utilitzat per processar tots els presumptes implicats al genocidi de Ruanda compta amb dos altres nivells. D'una banda, el sistema nacional de tribunals de Ruanda, encarregat de jutjar els acusats de planificar el genocidi o de cometre atrocitats greus, com és el cas de la violació. L'any 2007, el govern de Ruanda va abolir la pena de mort, un dels principals obstacles perquè el TPIR traspassés els seus casos als tribunals ruandesos quan deixi de funcionar.

D'altra banda, per solucionar l'espera del gran nombre de casos en el sistema de tribunals nacional i a la vegada portar la justícia i la reconciliació a les masses populars, el govern de Ruanda va restablir el sistema tradicional de tribunals comunitaris *gacaca*, constituïts sobre la filosofia comunitària de gestió de conflictes mitjançant el reconeixement de la veritat i el perdó. A nivell local, les comunitats escullen els jutges, que dicten sentències menys severes si la persona mostra penediment i voluntat de reconciliar-se amb la comunitat. El maig de 2009, s'havien jutjat més d'un milió de casos en més de 12.000 tribunals *gacaca*.

Aquesta justícia tradicional no ha escapat de la polèmica. El passat 31 de maig, l'organització Human Rights Watch (HRW) va publicar l'informe *Justice Compromised: The Legacy of Rwanda's Community-Based Gacaca Courts*, indicant que, tot i que els *gacaca* han ajudat a les comunitats a enfrontar el genocidi de 1994, en alguns casos no han aconseguit proporcionar justícia i sentències creïbles. Encara que des de HRW es reconeixen les fites assolides, l'organització alerta sobre greus deficiències, com la corrupció i les irregularitats processals. El director de HRW a l'Àfrica, Daniel Bekele, parla del llegat mixt d'aquests tribunals: "han ajudat als ruandesos a entendre millor el que va succeir l'any 1994, però en molts casos, judicis deficients han donat lloc a errors en l'administració de justícia".

Davant de les crítiques, el govern ruandès manté que els *gacaca* van ser la millor alternativa després del genocidi. El ministre de justícia, Tharcisse Karugarama, ha declarat recentment que gràcies als *gacaca*, "hem pogut jutjar i resoldre més d'un milió de dossiers, una gran fita que hagués estat impossible d'una altra manera". D'altra banda, el govern ruandès demana que s'analitzi el sistema judicial dels *gacaca* en el seu context, ja que, després del genocidi, el país estava destrossat i comptava amb molt poques persones amb formació jurídica.

UN CAMÍ CAP A LA RECONCILIACIÓ

Fora de la polèmica, hi ha un ampli consens en què els tribunals *gacaca* serveixen per promoure la reconciliació, ja que constitueixen un mitjà perquè les víctimes coneguin la veritat sobre la mort dels seus parents i els victimaris tenen l'oportunitat de confessar els seus delictes, mostrar penediment i demanar perdó a tota la comunitat.

El procés de reconciliació nacional de Ruanda se centra en la reconstrucció de la identitat ruandesa amb l'objectiu d'assolir un equilibri entre justícia i veritat. El govern de Ruanda ha adoptat diferents mesures per assolir l'objectiu de coexistència pacífica dels ruandesos, com el reconeixement a la Constitució de la igualtat de tots els ciutadans o l'aprovació de lleis contra la discriminació i la ideologia genocida. L'eina principal per a la reconciliació és la Comissió Nacional d'Unitat i Reconciliació (CNUR), que du a terme diferents activitats, com programes d'educació per a la pau en campaments de solidaritat -els *ingando*-, que han format més de 90.000 ruandesos contra el genocidi; programes de promoció dels valors ruandesos; seminaris de formació de líders populars, de líders polítics i de dones sobre prevenció i transformació de conflictes; i cimeres nacionals al voltant de la justícia i els drets humans.

VIOLÈNCIA CONTRA LES DONES: UN CRIM SENSE REPARACIÓ

La violència sexual contra dones i nenes va ser eix central en l'estratègia genocida a Ruanda el 1994. El 1996, el relator especial de la Comissió de Drets Humans de l'ONU va assegurar que la violació va ser una arma de guerra i va esdevenir la norma. Segons l'ONU, entre 250.000 i 500.000 dones van ser violades. L'informe també sosté que "els milicians portadors (de VIH), el van usar com una arma, amb la intenció de provocar morts que tindrien lloc més tard". L'organització AVEGA, que defensa els drets de les vídues del genocidi, calcula que gairebé el 70% de les dones violades van contraure el VIH.

Moltes víctimes van ser violades a les barricades aixecades per les milícies de joves *interhamwe* o retingudes com a presoneres sexuals a canvi de protecció temporal contra l'exèrcit i les esmentades milícies, segons Amnistia Internacional. L'Exèrcit Patriòtic Ruandès també va cometre abusos sexuals i altres actes de violència durant el seu avançament militar, així com en els mesos i anys posteriors al genocidi.

La majoria dels delictes de violència sexual han quedat impunes. Alhora, les dones víctimes de guerra tenen dificultats per accedir a l'assistència mèdica i continuen morint a causa de malalties relacionades amb el VIH/sida. Elles i els seus familiars pateixen l'estigmatització de la societat, que arriba a portar conseqüències com la pèrdua de la feina, problemes per fer prevaldre el seu dret a la propietat o la pèrdua de drets civils i polítics.

A Ruanda existeixen diverses organitzacions de dones que reivindiquen reparació, justícia i igualtat. SEVOTA reuneix dones víctimes del genocidi ruandès. Consideren que la reparació de les víctimes de crims de violència sexual és clau per a la reconciliació i el desenvolupament de qualsevol societat. Aquesta organització adverteix que els crims sexuals perduren en el temps si no es guareixen les víctimes, no es fa justícia o no s'evita que els crims continuïn.

EL LENT RETORN DELS REFUGIATS

Després del genocidi, es calcula que uns dos milions de ruandesos van fugir del país cap als països veïns. Principalment, cap a la República Democràtica del Congo, però també a Burundi, Uganda, Tanzània i Zimbabwe. La gran majoria dels fugits eren hutus que temien les represàlies dels tutsis. Entre ells, hi havia els líders de les Forces Armades ruandeses i els membres de les milícies *interhamwe*. Les tropes de l'exèrcit francès van facilitar i cobrir la seva fugida.

A finals de 1997, bona part d'aquests refugiats havia tornat a Ruanda. Es calcula que a finals d'aquell any, romanien fora del país com a refugiats uns 100.000 ruandesos.

Prèviament però, el reagrupament a Congo de les Forces Armades i dels milicians *interhamwe*, qui sota les sigles FDLR (Forces Democratiques pour la Liberation du Rwanda) iniciarien una sèrie d'atacs a Ruanda, portaria a un nou conflicte entre ambdós països. Les incursions de les forces armades ruandeses en territori congolès, amb atacs i massacres als camps de refugiats, van agreujar la situació dels desplaçats i van portar a milers d'ells a amagar-se a la selva, on molts van romandre durant gairebé una dècada. Finalment, el 2002, els governs de Kigali i Kinsasa van signar l'acord de Pretòria on, entre altres aspectes, el govern de Ruanda es comprometia a prendre mesures efectives per facilitar el retorn dels combatents i el posterior desmantellament de les FDLR.

El govern de Kagame va posar en marxa un programa de reintegració comunitària pels retornats amb l'ajuda de l'Organització Internacional per les Migracions (OIM) si bé els fons són escassos, així com també els resultats. A Kagame se l'ha acusat de no promoure amb les seves actuacions la reconciliació que predica.

Tot i així, segons dades d'ACNUR, l'any 2010, uns 10.000 ruandesos més van reprendre el retorn al seu país. D'aquesta manera, disset anys després del genocidi, es calcula que entre 60.000 i 70.000 ruandesos continuen a l'exili com refugiats a la regió dels grans llacs. Serà per poc temps, almenys com a refugiats. ACNUR, a petició del govern de Kagame, té previst posar fi a l'estatus de refugiats pels ruandesos a finals d'any en considerar que la seva situació actual no és bona i que ja no hi ha motius per mantenir aquest estatus. Davant d'això, les opcions que se'ls obririen serien retornar; o bé demanar asil als països d'acollida; o bé romandre allí com a *sense papers*. Una mesura que ja ha estat criticada per part de sectors de la població refugiada, especialment per aquells que temen ser perseguits després de la repatriació per la seva participació al genocidi.

Pel que fa als desplaçats interns, després del genocidi, al voltant d'1.2 milions hutus van fugir de ciutats i pobles cap al sud-est, a una zona de seguretat creada pel govern francès. Hi van romandre fins que les milícies tutsis la van desmantellar violentament, unes 120.000 persones, l'any 1995, obligant la gent a iniciar el retorn.

UNA MEMÒRIA VISIBLE

Les víctimes que van sobreviure al genocidi no permeten l'oblit a Ruanda. Les seves visibles cicatrius físiques evocuen al visitant els dies de la cruel matança. Els seus testimonis formen part d'una memòria que el govern del polèmic Paul Kagame ha volgut recuperar amb diverses accions.

L'any 2007, el parlament ruandès va aprovar la creació de la Comissió Nacional per la Lluita contra el Genocidi. La institució s'encarrega de reunir tota la informació relativa al genocidi: condemnes, lleis, testimonis... La Comissió també aglutina allò que fa referència als memorials, diversos al llarg del país.

A la capital, deu anys després de la massacre, es va inaugurar el Kigali Genocide Memorial Centre. A la zona on s'ubica el museu hi ha enterrades 250.000 víctimes. A altres punts del país, com a Nyamata, encara es possible veure les restes de les víctimes a l'interior de l'església on van ser assassinades.

El genocidi és doncs present a la vida dels ruandesos. Recordar perquè no es torni a repetir. A vegades, però com assenyala un recent informe de l'International Crisis Group, "la memòria no és suficient".